

Dörgő Tibor

Szól-e hozzánk Garay János?

Kérdezem születésének 200. évfordulóján

Garay János egész alakos szobra ott áll szülővárosának, Szekszárdnak főterén, de a sokhangú költőről, íróról a mai átlagember már keveset tud, talán nem is ismeri. 1812. október 10-én született, költői indulásakor a magyar nyelv, az irodalmi ízlés a maitól igencsak különbözött, és rövid, de munkás életútjának végén, 1853-ban is messze volt még a modern költészet hajnala. A maga korában szívesen olvasták, irodalmi díjakat kapott, kedvelték, becsülték írásait, és szerették, becsülték a megbízható szerkesztőt, barátot, a jó családapát. Tagja lett a Kisfaludy Társaságnak és az Akadémiának is. Műveibe taláломra beleolvastva nem biztos, hogy rögtön meghalljuk a hozzánk szóló hangot, de keresve már biztosan itt is, ott is hallani fogjuk, kinek-kinek lelki, érzelmi alkata szerint.

A legújabb irodalomtörténeti kézikönyvben Garay János nevével a népies elbeszélő költeményt, a balladát és kiemelten a történeti balladát tárgyaló fejezetben találkozhatunk. Idézetet olvashatunk az *Árpádok* ciklusból, és legismertebb balladája, a *Kont* meghatározó jelentőséget kap. A Zsigmond király által kivégeztetett nemesek története Garay hazafias értelmezésében a zsarnoksággal szembeni ellenállás büszke példázata lett. A versben több szinten is megjelenő ellentétező átfordulások (a látott események nem azt a hatást váltják ki, amit nekik szántak) alkalmazásával a költő hagyományt teremtett. A *Kont*-típusú balladák sorába tartozik például Arany Jánostól *A walesi bárdok* is.¹ Jókai Mórnak a Garay-szobor állításának alkalmából írt sorai szintén a *Kont*ot említik; sokszor szavalták, az egész országban felélénkítette az „alvó közlelkületet”, szerinte „magyar költő művének soha ennél nagyobb hatása nem volt”.²

Garay Jánosról azért „hivatalos helyeken” sem feledkeztek el. Annak rendje és módja szerint bekerült a *Nemzeti évfordulóink 2012* c. kiadványba, innen arcképe néz vissza ránk, ahogy Barabás Miklós megörökítette.³ A megemlékezés a közéleti embert, az újságírókat értékeli inkább, műveinek olvasására kevésbé ösztönöz. De elolvashatjuk-e Garay műveit? A közelmúltban megjelent kötetek csak ízelítőt adnak munkásságából. (Ha adnak, mert a bevallottan szubjektív *A magyar költészet antológiája*⁴ mellőzi.) *A Magyar költők 19. százada*⁵ négy hosszabb versét hozza, az egyik a *Kont*, a másik három a nemzetet

¹ *Magyar irodalom*, főszerk. Gintli Tibor, a fejezetet írta Szilágyi Márton, Vaderna Gábor, Bp., Akadémiai, 2010, 475–477.

² *Garay-album*, szerk. Bodnár István, Bp., 1898, 21.

³ *Nemzeti évfordulóink 2012*, Bp., Balassi Intézet, 2012, 16. (Garay Jánosról Ujváry Anna írt.)

⁴ *A magyar költészet antológiája*, vál. Ferencz Győző, Bp., Osiris, 2003.

⁵ *Magyar költők 19. század*, vál. Kulin Ferenc, Bp., Kortárs, 2001.

megszólító közéleti vers (*Hymnus, Kelet népéhez, Magyarország 1848-ban*). A *magyar romantika*⁶ utószava szerint „a történeti epika vonzásában írt” Garay, ami statisztikailag igaz lehet, de nagyon helyesen a bő 23 oldalnyi terjedelemben belefért *Az új trubadúr ars poetica*, a *Sírvirágok* ciklus részlete, melyben első felesége és koraszülött gyermeke halálát gyászolja, a *Balaton* ciklus, a táj dicsérete. Itt olvasható *Az obsitos*, melyben a költő Hány János alakját vezet be irodalmunkba. A történeti epikát képviseli a *Kont*, a *Hasszán*, a *Mátyás király Gömörben* és részletek az *Árpádok* ciklusból. A *Hét évszázad magyar költői*⁷ szintén változatos képet mutat: a *Kont*, a *Mátyás király Gömörben* és *Az obsitos* mellett ott van a hitvesi szerelem öröme, a *Menyasszonyomhoz* és a reformkori haladást dicsérő epigramma, az *Örökváltság*.

Külön elismerést érdemel Töttös Gábor kötete.⁸ A szerző jó érzékkel megírt, elgondolkodtató tanulmányai mellett több mint 120 oldalnyi szöveget közöl Garaytól, főként verseket, de rövid drámarészleteken kívül néhány levelét is hozza, és merít újságírói munkáiból is. Töttös Gábor szerint Garay megismerésének legegyszerűbb útja, ha nem Garayról, hanem Garay műveit olvassuk, és ennek a saját lehetőségei szerint igyekezett is megfelelni. Garay azonban nagy szorgalommal alkotott, műveinek eddigi legteljesebb kiadása öt vaskos kötetet ölel fel.⁹

A magam részéről – a fentebb említett válogatások nyomában haladva – néhány vers kiemelésével szeretném felkelteni az érdeklődést Garay János költeményei iránt. Az 1830-as években írott verseiben többször érzékelhető a német romantika hatása. Aki szereti a német romantikát, a Lorelay-versekhez hasonlónak találhatja a *Románca a királyfiról* címűt. A vízi leány vonzása, a megbabonázó erő éppoly végzetes: „És alább száll a királyfi / S mind alábbra száll; / Nem lát örvényt, nem hall orkánt / Lányka hanginál.” *Az Emelka* című ballada akár túl egyszerűnek is tűnhet, de ismeretes, hogy Garay tudott verselni, 21 évesen megírta a *Csatár* című terjedelmes eposzt, tudatosan választotta tehát a lecsupaszított kifejezési módot. A kedvesét a halálba követő leány eldobja életét, mint a virágot: „Mért sír a Dunánál / Keserves anya? / Oly tépve miért van / Nagy, barna haja? / Habháton előtte, / A szőke Dunán / Egy rozmarin úszik, / S az árva leány.” *A két hollónak* is egyszerű a cselekménye: a harcban elesett férfi hollók martaléka lesz, míg felesége nem törődve vele, új férfi oldalán táncol. A költői megformálás azonban démonikus hatást kiváltva a verset a halálnak kitett lét szorongató példázatává emeli.

Inkább a biedermeierhez sorolható néhány érzelmekben gazdag költeménye. Megható vers *A fehér ruha*, melyben fiatal lány halálát sirathatjuk. A gyász a *Sírvirágok* ciklus egyes részleteiben fájdalmasan letisztult költői képeket teremt. A költő második házassága már elhozta számára a tartós családi boldogságot. Egyéni hang, derűs humor szólal meg a *Családi képek* ciklus jól sikerült részeiben. „Kell nekem zaj és multság, / Sőt csak ebben élek; / És ha mégis

⁶ *A magyar romantika*, szerk. Margócsy István, Bp., Unikornis, 1997.

⁷ *Hét évszázad magyar költői*, szerk. (XVIII–XX. sz.) Lakatos István, Békéscsaba, Tevan, 1996.

⁸ *Garay János*, a tanulmányokat írta, vál. Töttös Gábor, Szekszárd, Garay Alapítvány, 1993.

⁹ *Garay János összes munkái*, s. a. r. Ferenczy József, Bp., Méhner, 1886–1887. (Részletes életrajzzal.)

megsokalnám / Szerepet cserélek. / S gyermekek közt gyermek állok; / Együtt szökdecselünk!”

A *hegyke huszárok* a földműves és a huszárcsapat találkozását írja meg, a *Toldi* előtt, de más felfogásban. A legény szintén a vitézek közé vágyakozik, de a díszfelvonulásra igyekvő katonák gúnyos válasza elkedvetleníti, sőt felbosszantja: „Ha majd *harcba* mentek egyszer / Köszöntetek be itt / Meglássuk akkor hánynak üli / E vad góg arcait.” Visszatér folytatni a szántást, és a „domb mögül” együtt villan fel az ekevas és a fiú szikrázó szeme, mintegy természetfeletti tüneményként, új hajnalként jelezve a jövőbeli társadalmi megújulást.

Megrázó vers a *Zrínyi Ilona*. Munkács várának úrnője elmereng családjá könyvbe feljegyzett dicsőséges, de sok szenvedéssel, igaztalan bánásmóddal teli, küzdelmes történetén. A múlt eseményei szinte észrevétlen folynak át a jelen történéseibe, a vár elvesztése és Ilona száműzetése férjével, Thököly Imrével, végül haláluk szerves folyamatot képeznek. Ránk is a történelem szerves folytatása vár: „A könyv az ércapocccsal itthon maradt nekünk, / Illik: szent borzalommal benn széttekintenünk!”

A *Magyar költők apotheosisa* a költői hivatás végletes megfogalmazása. Az igazi költőnek akkor is mindent meg kell tennie, ha nem értik meg, nem hallgatnak rá. A vers ezt a helyzetet ragadja meg, olykor ironikusan: „Szép, szép a költő élte, ki tagadja? / Költőnek lenni oh mi isteni! / Korban, hazában, mely őt így fogadja, / Hölgy s férfi így nyújt s ily füzért neki! / S hogy fűrtiről azt a szél le ne fújja, / Tövissel szegzi homlokára újja.” A töviskoronával megidézett passió – ha nem is közvetlen szavakkal – a vers hátralévő három szakaszában is folytatódik. A költő „nyelvszakadtig” dalol, „sírjg remél”, ha újságot ír, „szentségtörő”-vé válik, a pegazus szárnyát levágják. Az utolsó szakasz a krisztusi jelkép, az övéit vérevel tápláló pelikán és a költő azonosítása: „S ont most is, mint egykor, még egyre vért, / A dalnok ő – ki keblét meghasítja, / S nektek dalát szivestül kiszakítja.” A hívő katolikus Garay számára apoteózis, megdicsőülés a krisztusi áldozathozatallal való azonosulás.

A *Honvéd halála* és az *Egy álmom* némi túlzással párversnek nevezhető. Az egyik 1850. október elején, a másik november végén jelent meg ugyanabban a hetilapban. (Arany János az egyik költemény – nem egészen tisztázott, melyik – megjelenése után levélben köszöntötte Garayt, és a versírás folytatására buzdította.¹⁰) Mindkét vers a szabadságharc bukása utáni helyzetre reagál. Az előbb megjelent a tragikus végkifejletre koncentrált. A sebesült honvéd, mert társai meghaltak, és a haza is vereséget szenvedett, maga sem akar tovább élni, őt is eltemetik. Az *Egy álmom*, épp ellenkezőleg, reménykedve az életet választja.

¹⁰ „...nem állhatom meg, hogy olvasva szép versedet a Röpivekben, ki ne jelentsem örvendezésemet állapotod javulása iránt.” *Arany János levelezése I, AJÖM XV, Bp., Akadémiai, 1975, 302–303, 681.* Kiváltó okként a kritikai kiadás az *Egy álmom* c. verset adja meg. Ferenczy József és Tóttós Gábor a *Honvéd halálával* kapcsolja össze a levelet.

Az 1850. nov. 28-i keltezésű levél, ha gyors volt a posta Nagyszalontára, követhette a nov. 24-re dátumozott Pesti Rövivek elolvasását. Ebben a számban jelent meg Arany verse is, az *Ősszel*. Szintén Garay állapotának javulását említi viszont a szerkesztői jegyzet, amely kísérte a *Honvéd halála* megjelenését. Említhető ugyanakkor, hogy Garay betegeskedése, költői hallgatása közismert volt. Mindkét eshetőség mellett szólhatnak érvek.

A konkrét valós tér helyett itt elvont környezettel találkozunk. A vers világvégi hangulattal, mintegy *A gyűrűk ura* 3. részének vulkanikus, fullasztó tájára emlékeztető helyen indul. Koporsót visznek, benne a halott maga a költő. A sírhoz érve azonban hirtelen minden megváltozik. Napfényes mező, illatos virágok és sok-sok élő, barátságos ember veszi körül. Bizonytalan, vajon már a feltámadás örömebe jutott-e, de rádöbben, hogy még meg sem halt. Az álom finoman siklik át az ébrenlét álomfejtésébe: „Igen, még élek! élünk mind a ketten, / Én, s az imádott szép magyar haza!” A remény a vers végére lelkesítő bizonyosság-gá erősödik: a nemzet, mint a fénymadár, hamvából új életre fog kelni.

Garay János hozzánk szóló utolsó szavai, utolsó verse a *Szeresd magyar hazádat* volt. A hazaszeretetet nem elvont eszmeként hirdette, hanem megélte a hétköznapi egyszerű világában. Példaként állhat előttünk. Műveinek elolvasásához valószínűleg könyvtárlátogatás, a kor és a nyelvállapot türelmes megközelítése szükséges, de aki erre hajlandó, ma is sok örömet találhat bennük.

Druzsín Ferenc

Zászlóhajtás...

175 éve született Tolnai Lajos

Évfordulós megemlékezésem címében csak az első szavát idéztem Móricz Zsigmond főhajtásának, amely teljes egészében így jelent meg a Kelet Népe 1941. január 1-jei száma címlapján:

Zászlóhajtás

az elsikkasztott s mégis legnagyobb magyar regényíró elme

Tolnai Lajos

előtt

Nem Móricz az egyedüli, aki zászlót hajtott Tolnai előtt; többen megkísérelték az elmúlt jó száz esztendő alatt, hogy kiszabadítsák az „elsikkasztott” állapotból. Nem sok sikerrel. Ma (értsd a XXI. század elején) éppoly ismeretlen író, mint ahogy az volt több mint száz esztendőn át. A mostani évfordulós megemlékezés ennek megfelelően „szabálytalan” lesz: nem elevenít fel pályaszakaszokat, nem értékel (az olvasók előtt) ismeretlen regényeket, ezek helyett felidézi a Móriczéhoz hasonló „ébresztési” törekvéseket ugyancsak „zászlóhajtásként”, éspedig nemcsak Tolnai előtt, hanem azok előtt is, akik kiálltak érte, akik szót emeltek mellette.

Halálakor, 1902-ben a legszebb és leghitelesebb „emlékbeszédet” a fiatal Ady Endre írta a Nagyváradai Naplóban.¹ Ami leginkább megfog ebben a néhány

¹ Egy ravatalnál, Nagyváradai Napló, 1902. március 21. (In: Ady Endre publicisztikai írásai, Bp., 1987, Szépirodalmi Kiadó)

sorban: Ady Nagyváradról nemcsak tisztábban látott, mint akik a közelében éltek, bátorsága is volt, hogy megvédje a nemtelen vádaskodókkal szemben.

„(...) Beszédes ez a te ravatalod: rettenetes tetemrehívás. (...) Ecce homo sapiens – hülten... Nem volt semmi bűne, csak különb volt, mint a többi. Éles volt a szeme, tehát keserű volt magányos szíve, s rombolóan lázas az agyveleje. Mellékesen pedig legelső íróembere volt az országnak, és még azt meg is bocsátották neki. De hogy látni és beszélni mert, azt nem bocsátották meg soha. Kis fűzfapoétákból koszorús lantosok lettek, a szociológia dedósaiból akadémiai tagok, vele kezdő apró zsurnalisztákból miniszterek. Ő, a legnagyobb költő, a legradikálisabb reformer s legbecsületesebb, mert legőszintébb újságíró – kiadta páráját agyonhajszolt vadként.

(...) Kemény, cinikus emberek vagyunk, de elbőgjük mindjárt magunkat... Itt hagyunk hát, Tolnai Lajos mester. (...) Visznek mindjárt a dízsírhely felé... (...)

Egyébként szép tavaszi idő van, a föld forog, már érdemes magyar írókat ingyen és díszesen temetnek. Mindazonáltal megverte az Isten, aki még vagy háromszáz esztendőn belül úgy teremődik a magyar földre, hogy megírja vagy kimondja a maga igazait!..”

Már a következő években kezdetét vehette volna a Tolnai-hagyaték örökbevétele: az egyik legjobb regénye, *A báróné ténsasszony* 1905-ben jelent meg a Mikszáth szerkesztette *Magyar regényírók* képes kiadásában. Az sem mellékes, hogy négyflekkes ajánlással maga Mikszáth bocsátotta a XX. századba,² ám éppen ezzel az ajánlással nehéz egyenesbe jönni: sorolja Tolnai érdemeit, kritikai észrevételei egy része is helytálló. De mit kezdhetett az olvasó az ilyesféle 'adok is – el is veszek' kommandálással?

„Makacs, senkivel meg nem férő természet volt, melynek a tomboló harag az elementuma. (...) A mellett mézédés szavú, mosolygós ember volt, valóságos macskatermészet, hízeleg, de karmol. (...) Rossz természete mindinkább kidomborodik, híveivel örökös harcban áll, látása elhomályosul, alkalmazkodási képességének utolsó abroncsa is elpattan, érzékenysége kicsordul, epe és epe, végig epe az egész ember. Üt, vág, rúg, a mivel és a mint lehet.”

Ám ha az iménti elmarasztalások még talán „csak” Mikszáth túlzásai, a következők már – tévedések!

„Az író szenvedett (...), mert el kellett hagynia az irodalmi focust, de az ember kibontakozhatott” – írja a Marosvásárhelyre került Tolnairól. Ennek pont az ellenkezője igaz: nem „kellett” elhagynia Pestet, nagy reményekkel maga pályázott a marosvásárhelyi lelkészi állásra, ahol „az ember” (sem magánemberként, sem papi hivatalában) egyáltalán nem bontakozott ki, viszont – író lett!

„A nyomorúságos csendes paplak megadja lelke békéjét. Kedvvel is dolgozott itt egy darabig, apró gyermekeivel játszadozva.”

Mikszáth is ismerhette (ismernie kellett volna!) *A sötét világot*:³

„Így törekedtem visszaverni ellenségeimet, midőn a sors új csapással sujtotta még mindig perben álló fejemet: elvette szépen fejlődött kis hároméves leányunkat, Idunát.”

Végezetül jöjjön az „ajánlás” legnagyobb képtelensége:

² Mikszáth Kálmán előszava. In: T. L. *A báróné ténsasszony*, Bp., 1905, Franklin Társulat

³ Képes Családi Lapok, 1894–95.

„Már tolla is kezdte elhagyni, mikor egy csekély állást kapott egyik fővárosi iskolánál. E kis jelentéktelen katedrán érte az alkony. Mikor aztán itt is összekülönbözött mindenkivel és már úgy látszott, megint katasztrófához közeledik, egy őszi estén – 1892-ben – eljött a legeslegutolsó barátja, a Halál.”

Tolnai Lajos nem 1892-ben és nem „egy őszi estén”, hanem 1902. március 19-én halt meg! Hogyan lehetett kortárs szépíró halála dátumában egy teljes évtizedet tévedni – három évvel az író halála után?!

És miféle „ajánló levél” ez *A báróné ténsasszony* huszadik századi karrierjéhez?

A XX. század első negyedét jobbra az jellemezte, hogy csatlakozott Mikszáth véleményéhez. Endrődi Sándor Tolnai „gyűlölködő természetéről” írt,⁴ és úgy találta, hogy „oly gyönyörűséggel hóhérolja le az embereket, mintha az erkölcsi kivégzést tartaná a leghumánusabb igazságszolgáltatásnak”. Pintér Jenő⁵ is a haragos, indulatos Tolnaival viaskodik: megbocsáthatatlan vétkének tartotta, hogy „gyűlölte a tekintélyeket, haragudott a gazdag emberekre”; ám hogy okkal gyűlölt-e, hogy indokoltan haragudott-e – ezt Pintér nem mérlegelte. Császár Elemér⁶ talál ugyan „a regények között egypárat”, „mely egy vagy más szempontból méltó a figyelemre”, *A báróné ténsasszony*ról pedig éppenséggel azt írta, hogy „Tolnai legmozgalmasabb, legnagyobb szerű alkotása”, ám ő sem félt kevésbé attól a bizonyos „haragtól”, voltaképpen a meg nem alkuvó társadalomkritikától, mint Pintér vagy Endrődi. Császár Elemér Tolnaira „elvakult haragjában nemcsak a meglévő hibákat és vétkeket túlozza, hanem egészen alaptalan vádakkal feketíti be mind a közelmúlt, mind a jelen társadalmát. Így a Bach-korszak képe nála szörnyű hazugság: a magyarság meghódol a cseh beamtereknek, ünnepli, tejbe-vajba fürösztli őket, befogadja a családjába, s olyan együgyű, hogy egy-egy szélhámos egész várost lépve visz.” Kérem, olvassák el *A bárónét*; addig is álljon itt egy rövid mutatvány a fő „szélhámos”, *Schwindler Gusztáv* egyik „lépre vivő” tetteről (tegyük hozzá: az örök S., minden kor S. G.-ja rendre „lépre” csalogató akciójáról). És tessék eldönteni, hazudott-e Tolnai?

Nagy-Kakasd mezővárosban vagyunk, 1852-ben; nagy tempóban halad mindennemű dolgaival az idegenekkel jött fogorvos, Schwindler.

„Schwindler úr egyleteket alakított felsőbb miniszteri engedéllyel, pomológiai egyleteket, ének- és zenekarokat, méhész- és borász-társaságokat. Szedte az embereket innen is, onnan is, mindennap egy csomó éles, bús-magyar fogat vitt haza a belső zsebeiben; azokat kifúrta, czérnára fűzte, megszámozta, megdátumozta, és ellátta a birtokosaik neveivel. Igen is.

Voltak professzori fogak, az öreg igazgató foga, a historiae professzor foga, a számtantanárnak, az ifjú Kakuk Péternek a foga, volt a gimnáziumban egy költő, aki nemcsak a két szép metszőfogát adta, de igen szép verseket is írt az új korszak embereiről és embereire. (...)

Schwindler itt, Schwindler ott – mindenütt a derék Schwindler Gusztáv.

Soha annyit Gusztávot egy esztendő alatt nem kereszteltek, mint 1852-ben.”

⁴ In: Ferenczy Zoltán (szerk.): *A magyar irodalom története*, 1896, II. k. 748–49.

⁵ Pintér Jenő: *A magyar irodalom története két kötetben*, Bp., 1938, II. k. 588.

⁶ Császár Elemér: *A magyar regény története*, Bp., 1922., Pantheon Rt, 266–273.

A valódi Tolnai-ébresztések szerencsére nem Pintér vagy Császár nevéhez fűződnek.

Németh László⁷ a Tanúban azt mutatta ki, hogy a Nyugat első nemzedékének igazi előde és örökhagyója Vajda János mellett Tolnai Lajos. „Mindketten egy naivabb, lelkesebb korban gyökereznek, régi idők érzékszerve felel bennük megváltozott éghajlati viszonyokra. Nem tudnak eltompulni, megalkudni. Két hatalmas természet, kikköbül üvöltésben szakad ki a megbotránkozás.”

Rámutat név szerint is az örökösökre.

„Tolnait a mi szemünkben felemészti egyrészt Móricz Zsigmond, másrészt Szabó Dezső. Az egyiknek az ábrázolásban őse, a másiknak az indulatban. Éppen mert úttörő volt, nagyobbak támadtak nála. Amit ő megcsinált félig, megcsinálták egészen. Hanem ehhez a félhez olykor több elszánás kell, mint az egészhez.”

Az „ábrázolásban utód” vallomását és fogadalmát idéztük már a Kelet Népe címlapjáról. S hogy mennyit merített Tolnai írói világából, álljon itt egy-két példa: Ugodi választási győzelmében (*A báróné ténsasszony*), a népi származék Fekete Ézsau főispánna kinevezésében (*Az új főispán*) Kopjáss István elődeire és a Kopjáss-történet XIX. századi „eseteire” ismerünk. A *mi fajunk* című kisregényben az „egyfajtabeliek” („a nemes vér”) összekapaszkodó „szállóigéi” („a vizsgálóbíró rokonom”; „az ügyész sógorom”; „a tábla elnöke tanulóársam”) pedig a rokonság „intézményét” és a *Rokonok* kötőanyagát „diktálják” Móricznak.

Móricz meghallotta, leírta: „Magyarország a rokonságok és a panamák lápvilága. Ez egy olyan furcsa ingovány, hogy aki ebbe beleplántálódik, vagy aklimatizálódik, vagy elpusztul.”

Móricz tehát hitet tesz a Kelet Népében Tolnai mellett.

„Az a gyilkosság, amit Tolnai Lajoson elkövetett az élet, beletartozik a magyar történelembe. Semmi sem mutatja meg annyira a múlt korszak szellemét, mint ez a bámulatos és megreszketető sors. (...)”

Én itt most vállalom a szent feladatot, hogy egy szent embert, nagyjaink egyik legnagyobbikát mindazok között, akik valaha tollat vettek kezükbe hivatásukul, kiásom a sírból s munkáit sorra felhordom vállamon s ölemben a mélyből.”

És a Kelet Népének ugyanebben a számában már közölte is *A szentistváni Kéry család* első két fejezetét. A végén a következő lábjegyzet olvasható:

„Az itt közölt szöveg nem pontosan az eredeti, mert azt átírtam, az értelem megcsonkítása vagy kibővítése nélkül. Inkább stílári korrekcióra. Tisztelettel, áhítattal és elragadtatással végeztem (...)”

Móricz szándéka vitathatatlan; mégis az a helyzet, hogy *A szentistváni Kéry család* (és Kemény Zsigmond *Rajongókjának*) átírása a XX. század nyelvére: tévedés és értékcsökkentés! Tévedés, mert Tolnai és Kemény írásművészete a XIX. század magyar nyelvének sajátos értéke, megváltoztathatatlan és egyéni lenyomata, értékcsökkentés, mert Móricz természetesen nem a maga gyönyörű nyelvén írta újra a regényeket (hiszen nem Móricz-művet írt), Tolnaié és Keményé viszont – elveszett! Ebből a tisztességből a legrosszabb jött ki: valamiféle huszadik századi „műnyelv” nyelvünk „senkiföldjén”.

⁷ Tanu, 1932. november

Ugyanebben a számban Erdei Ferenc *A magyar úri rend romlásáról* címmel arról írt, hogy – éppen a Kéry család olvastán – újabb örökségre talált:

„(...) Móricz Zsigmond fölfedezett egy olyan Tolnai-regényt, amelyben legalább olyan izgalmasan jelenik meg az úri rend sorsa, mint a mai népies irodalom lapjain a parasztságé. Érdemes itt legalább egy lélegzetvételnyi időre megállni, s főtémaként eszmélkedni a magyar úri rend sorsán, annál is inkább, mert minél komolyabb ügye valakinek a nem úri rendű nép sorsa, annál inkább érdekelheti ez a kérdés (...)”

Erdei a regény dokumentumértékét hangsúlyozza; hogy a művészi megformálásban akadhat kifogás, „ezen legfeljebb az esztétikusok bánkódhatnak”. „Művében a bomló magyar úri rend szociográfiája a főtéma, s ezt éppolyan buzgón és hitelre törekvően részletezi, mint a mostani népies írók a parasztság sorsát. (...) Nem nyertünk vele nagy művet, de pontos és hiteles adalékot kaptunk a magyar úri rend bomlásáról.”

Még egy határozott kiállás jelezte ezekben az években, hogy Németh László és Móricz Zsigmond szava nem maradt hatástalan: a Sorsunk 1943. márciusi számában Féja Géza vette fel a „Tolnai-ügyet”.⁸ Ahogy olvassuk, érezzük, hogy amit a magyar közvélemény legkevésbé fogadott el, Féja azt tartotta a legtöbbre: Tolnai erkölcsi alapállását és erkölcsi fogantatású indulatát:

„Marosvásárhelyt érezte a saját bőrén a társadalmi harcok és válságok szenvedélyeit s szenvedéseit, ekkor robbant ki az eddigi „papos” íróból a magyar pap egyik legmélyebb öröksége: az etikai indulat, a XVI. század prédikátorainak elsüllyedt lelke. Tolnai is, akár a hajdani prédikátorok, az ember etikai próbájának tekintette az életet, s legdöntőbb erénynek az etikai bátorságot vallotta. Nem tudott lagymatag »lekipásztorrá« szegődni, hanem az igazság komor őrzőjének, az erkölcsi tisztaság haragos földi küldöttjének szegődött, nagy vállalkozásba fogott, fölvette az egész társadalommal a harcot. Nem volt mai értelemben vett társadalmi tudata, nem szűkült egy osztály, vagy társadalmi tan szolgájává – az egész társadalmat átfúvó viharokat, a minden réteget átható folyamatokat szemlélte, egy tévútra siklott korszak mindenfelé elszivárgó mérgeinek útját figyelte. Az egészért s az egész ellen harcolt, akár a prédikátorok, vallással nemesítette az irodalmat s papi horizontját az élet horizontjává szélesítette.”

A huszadik század második feléből három nevet említek a meglehetősen szegény Tolnai-szakirodalomból.

Simó Jenő Tolnai halála ötvenedik évfordulója alkalmából írt:⁹ a „hivatal” képviselőjében emlékezett, a „hivatal” nevében jelentett be igényt Tolnaira. Mutatkozott is jele, hogy elkezdődik valami: az ötvenes években és a hatvanas évek elején újra megjelent néhány fontos Tolnai-könyv: *Az ötforintos* (1951); *Az új főispán* (1955); *Jubilánsok és A szentistváni Kéry család* (együtt, 1956); *Válogatott művei*, benne az *Eladó birtokok* című regény és tizenegy elbeszélés, novella (1958); *A polgármester úr* (1962) – ám az egyik leginkább hiányzó könyv, *A báróné ténsasszony* akkor is „elfelejtődött”: utolsó kiadása a Mikszáth-féle „Magyar regényírók”-sorozatbeli volt 1905-ben!

⁸ Féja Géza: *Tolnai Lajos ébresztése*, Sorsunk, 1943. március

⁹ Simó Jenő: *Tolnai Lajos öröksége*, Csillag, 1952. május-június

Simó Jenő megemlékező kérdése: Miért a mi írónk Tolnai Lajos?

„Erre röviden így felelhetünk: azért – és ezt hangsúlyozni kell –, mert hi-báival együtt is jó író, azért, mert a magyar kritikai realizmus egyik úttörője, aki regényeiben, novelláiban és kritikáiban megközelítően helyes képet festett a kiegyezést követő évtizedek magyar társadalmáról; azért, mert írásai mind-megannyi vádiratok a nemzetáruló, élőködő arisztokrácia (...) ellen, mert a társadalmi igazság, a becsületesség meg nem alkuvo harcosa (...)”

Tolnai kemény ítélkező az „oszlopbáró” szerkezetű magyar valóság felett, Simó azonban még őt is felülmúlja: az ötvenes évek „divatos” szóhasználatával maga is tűz alá veszi a Tolnai-hősöket(!):

„Regényeinek és novelláinak túlnyomóan (...) a hatvanhét utáni kor vidéki társadalma a színtere. (...) A főhelyet a magyar uralkodó osztály „krémje”, a nagybirtokosok, a grófok, a bárók társasága foglalja le, (...) a vagyonát elherdált, eladósodott, nemesi előjogaiból élő paraziták. Ezeket az élősdieket, minden haladó törekvés, minden becsületes szándék elfojtóit, a magyar társadalom bacilusgazdáit gyűlöli talán legjobban (...)”

Az ötvenes évek végét, a hatvanas évek elejét akár „Gergely-korszaknak” is nevezhetnénk: cikkek, kötetbevezetők után monográfiát írt *Tolnai Lajos pályája*¹⁰ címmel. A Tolnai-szakirodalom ezeddig egyetlen önálló könyve (a Simó-cikk és a megjelenő Tolnai-regények évadján) kitűnő időzítés; nagyon jókor teljes és elemző pályaképet ad, elhelyezve ezt a képet a korszak magyar regényirodalmában. Ám a kor követelményeihez (is) igazodva elsősorban Tolnai realizmusára veti a hangsúlyt, mintha ezzel remélné utólagos és akadálymentes bebocsátást neki a magyar széppróza első vonalába.

Bármilyen jelentős is ez a monográfia, az olvasók körében (voltaképpen a művek népszerűsítésében) nemigen érezte hatását. Nem is érezte, nem ez a dolga. Az azonban már természetes lehetett volna, hogy az irodalomtudomány, a Tolnai-kutatás lendületet kapjon Gergely Gergely munkásságától. Nem kapott; talán azért, mert az alapos monográfia egyelőre lezárta a legfontosabb kérdéseket, és az adósság nagy részét is rendezte egy időre. Ki tudja? Viszont ünnepi reménnyel és meggyőződéssel mondom: Gergely Gergely monográfiája mindenkor kitűnő alap és ösztönzés, hogy „terepre” segítsen mai kutatókat és kutatásokat.

Szalay Károly *Tolnai Lajos műveinek satirikus vonatkozásai I-II.* című elemző írásában¹¹ – ahogy a cím is ígéri – a Tolnai-szatíra lényegének és specifikus sajátosságainak megragadására törekszik. A „vérség”, „az öröklött hajlam” szerepének fontosságából indul ki:

„Hagymássy Sándor györkönyi jegyző fiaként jött világra. Honorácior család, honorácior sors, de nem közönséges múlttal. Ősei családfáját 1210-ig lehet visszavezetni. (...) Hatalom, birtok, nemzeti sors alakításában vállalt szerep, ez a múlt hagyománya, de teherétele is. Elszegényedés, protestáns makacskodás, a legmarkásabb, a legnyakasabb, a legmagyarabb rátartiság”, és „irtózatoss vérségi, temperamentumbeli örökség (...)”.

¹⁰ Gergely Gergely: *Tolnai Lajos pályája. Egy fejezet a magyar regény történetéből*, Bp., 1964, Akadémiai Kiadó

¹¹ In: Szalay Károly: *Humor és satíra Mikszáth korában*, Bp., 1977, Magvető Könyvkiadó

Ám ezek csak adottságok, amolyan „kezesség”, hogy szatirikussá váljak az ember. Tolnai szatirikus művészetének legfontosabb egyénítő jegyei természetesen a „végeredményből”, a megteremtett szatirikus ábrázolatból olvashatók ki:

„Tolnai nem attól válik szatirikussá, hogy gúnyol, hanem attól, hogy *egy magasabb rendű morál nevében* teszi azt. (...) Moráljának középpontjában a munka dicsérete és a dologtalanság utálata áll.” (Nem pedig az, hogy „érzékenysége kicsordult és epe és epe, végig epe az egész ember” – ahogy Mikszáth gondolta indulatosan?, felületesen?)

Megemlékezésem végén adódik a kérdés:

Enyhített-e valamicskét az „elsikkasztás” kemény (ám igaz!) móríci vádján a „kiválasztottak” szóemelése?

Két „kisegítő” kérdés:

Kaphatók-e manapság Tolnai regényei? (A *sötét világ* kivételével talán ha antikváriumban.)

Olvassuk-e Tolnai könyveit? (Hogyan olvassuk, ha nem kaphatók?)

És itt a kör bezárul: Tolnai Lajos 2012-ben talán nem „elsikkasztott” író, csak – elfeledett!

(Kaposvárott a Táncsics gimnáziumban Boros Dezső tanár úr beszélt nekünk Tolnai Lajosról. *Az ötforintos* című elbeszélést el is olvastatta velünk. Ez persze „akkor” volt, 1957 őszén. Később, a nyolcvanas évek közepétől huszonöt éven át Tolnai „korszakát” oktattam magyar szakos hallgatóknak az ELTE Tanárképző Karán; ha 25 olyan hallgatóval találkoztam, aki a középiskolában hallotta hírét jó Tolnai Lajosnak!)